

Neopragmatismi ja politiikka: Richard Rortyn neopragmatismien mahdollisuudet ja seuraukset politiikan tutkimukselle

HARRI MIKKOLA

Tampereen yliopistossa 27. syyskuuta julkisesti tarkastettu koontiväitöskirjani ”Neopragmatismi ja politiikka” analysoi yhdysvaltalaisen uuspragmatistin Richard Rortyn ajatusten soveltuvuutta ja mahdollisia seurauksia politiikan tutkimukselle. Tämä kirjoitus perustuu väitöstilaisuudessa pitämään lektioon. Tässä kirjoituksessa esittelen tutkimukseni lähestymiskulman, kontekstualisoin Rortyn näkemykset suhteessa tiettyihin perinteisiin näkemyksiin tieteen tekemisestä ja avaam tiivistetysti rajaukseen olennaiset elementit Rortyn tuotannosta. Lopuksi esitän kootusti väitöskirjani artikkeleiden olennaimmat johtopäätökset.

Tutkimuksen lähestymiskulma

Vuonna 2007 kuolleen Rortyn tieteellinen tuotanto oli paitsi kiisteltyä ja kiitettyä, myös huomattavan laaja-alaista. Rorty kirjoitti filosofian eri teemojen lisäksi myös poliittisista ja kulttuurisista kysymyksistä ottaen kantaa muun muassa demokratiaa, ihmisoikeuksia, moraalia, koulutusta ja uskontoa koskeviin kysymyksiin. Hänen tuotantonsa keskiössä olivat kuitenkin kysymykset inhimillisen tiedon ja tietämisen luonteesta. Väitöskirjassani olen keskittynyt juuri näihin kysymyksiin.

Väitöskirjani fokus on ensisijassa metateoreettinen. Metateoria tarkoittaa ”teoriaa teorioista”, joka tutkii teorioiden piileviä taustaolettamuksia ja pyrkii ymmärtämään näiden olettamusten seurauksia käytännön tutkimuksen toelle. Tieteenfilosofiset metatason kysymykset siitä, miten maailmasta voi saada tietoa,

miten ylipäänsä voimme tietää, ja minkälaisista entiteeteistä ja olioista maailma rakentuu, muodostavat tieteelliselle tutkimukselle joukon esioletuksia, jotka avaavat tiettyjä mahdollisuuksia ja sulkevat toisia.

Toisin sanoen näiden perustason sitoumusten analyysi on tärkeää, sillä ne eivät pelkästään vaikuta siihen, kuinka käytännön tutkimusta tehdään, vaan myös itsessään eri ajattelutapojen mahdollisuuteen kyseisellä tieteenalalla. Tästä näkökulmasta analysoin väitöskirjassani, miten uuspragmatistisen metateoreettisen viitekehyksen hyväksyminen vaikuttaisi politiikan tutkimuksen peruskäsitteiden ymmärtämiseen, politiikan tutkimuksen perusteiden tieteenfilosofiseen ymmärtämiseen ja lopulta kysymyksiin siitä, mikä tulisi olla politiikan tutkimuksen tavoite, ja minkälaisella politiikan tutkimuksella ympäröivää maailmaa ja tieteellistä tutkimusta itsessään tulisi lähestyä.

Totuus tutkimuksen tavoitteena?

Rortyn filosofian avaaminen on helpointa tehdä suhteuttamalla se Rortyn vastustamiin ajatuksiin. Perinteisesti tieteen tekemistä on leimannut sekä positivistis-empiristinen tieteentekemisen asenne että tieteellinen realismi. Positivistis-empiristisen asenteen mukaan tieteen tavoitteena on pyrkimys varman ja objektiivisen tiedon saavuttamiseen maailman ilmiöistä tiukan tieteellisen, aistihavaintoihin pohjautuvan metodologian avulla. Samanhenkisesti tieteellisen realismin mukaan ihmisestä erillinen ulkoinen maailma asettaa tiedon mahdollisuudet ja

rajat, jolloin tieteelliset kuvaukset maailmasta voivat olla enemmän tai vähemmän tarkkoja ja täsmällisiä ja tieteen kieli asteittain maailman totuuksia lähestyvää. Sekä empirististä että realistista tieteentekemisen asennetta määrittää kaksi olennaista lähtökohtaa: ensinnäkin tiukka ontologinen jako maailman ja sitä kuvaavien tieteellisten sanastojen välillä ja toiseksi tästä seuraava tieto- ja totuus käsitys, joka painottaa vastaavuutta totuudellisten tieteellisten käsitteiden ja maailman todellisten, ihmisen toiminnasta riippumattomien asiantilojen välillä. Rorty vastustaa voimakkaasti näitä ajatuksia.

Osittain myös Rortyn vaikutuksesta nämä perinteiset teesit on yleisesti haastettu yhteiskuntatieteissä viime vuosikymmeninä. Nykyään on laajasti hyväksytty ajatus, että erityisesti ihmis- ja yhteiskuntatieteissä ei ole olemassa yleisiä totuuksia, vaan asiat saavat aina merkityksensä kontekstissa, suhteessa aikaan ja paikkaan. Tämä relativistinen suhtautumistapa painottaa sosiaalisen todellisuuden kielellistä rakentumista ja samalla kieltää mahdollisuuden päästä pois siitä kulttuurista ja traditiosta, jossa ajattelumme tapahtuu kohti jotakin varmaa ja objektiivista ei-inhimillistä todellisuutta. Tämän näkemyksen suosion kasvusta on seurannut yhteiskuntatieteissä tietty myllerrystila ja epävarmuuden ajanjakso, jossa suuri osa länsimaisen tieteentekemisen suurista käsitteistä, kuten ”totuus”, ”rationaalisuus”, ”objektiivisuus” ja ”todellisuus” ovat joutuneet haastetuksi, ja jossa on etsitty perinteiselle tiedenkemeykselle vaihtoehtoisia tieteentekemisen tapoja. Pragmatismi on eräs näistä vaihtoehdoista.

Pragmatismi on syntyjään yhdysvaltalainen filosofia, joka painottaa ennen kaikkea käytännön toiminnan ensisijaisuutta myös tietämisen ja totuusväitteiden taustalla. Rortylaisessa muodossaan pragmatismi lähtee liikkeelle yleisestä tekstuaalisesta asenteesta, jonka mukaan ei ole mahdollista tehdä aikaisemmin mainittua jaottelua ulkoisen todellisuuden ja siitä esitettyjen väitelauserien välillä, vaan ihminen on tuomittu ymmärtämään elämää tietystä kielipelistä tai sanastosta käsin. Tämä näkökulma kieltää tietämisen korrespondenssina ulkoisen todellisuuden kanssa, siis asiantilojen kuvaamisen sellaisina kuin ne luonnostaan ovat. Tämä tarkoittaa samalla ajatusta, jonka mukaan uskomuksia ei voi pohjata, eikä niitä voi perustaa maailman asettamisen ontologisten rajoitteiden mukaisesti. Rortyn sanoin maailma on erällä tapaa menetetty.

Näin ollen Rortylle tietämisessä on kyse kielen

avulla leviävistä sanastoista ja erityisesti uskomusten sosiaalisesta oikeuttamisesta tietyn yhteisön, tietyn kielipelin sisällä tiettyinä aikoina. Tällöin totuuden käsitteen ymmärtäminen on läpeensä varovaista ja ”olkaa kohauttavaa”. Totuuden käsite – jos sitä ylipäänsä on mahdollista käyttää rortylaisessa pragmatismissa – tyhjenee uskomuksen sosiaaliseen oikeuttamiseen. Totuus on siis jotain, johon on hyvä uskoa vakuuttavien ja paremmin toimivien vasta-argumenttien puuttuessa. Se on tällöin vain ”perusteltua väitettävyyttä”, jossa väitelausera asetetaan ”perusteiden loogiseen avaruuteen”, suhteeseen muiden uskomusten ja väitelauserien kanssa. Samalla totuus filosofisen realismin tai positivistis-empiristisessä merkityksessä ei voi olla myöskään tieteellisen tutkimuksen tavoite.

Tiede uskomusten sosio-poliittisena oikeuttamisena

Miten tästä näkökulmasta käsin tieteellisten käsitteet sitten tulisi ymmärtää? Pragmatismi on naturalistinen filosofia, joka painottaa uskomusten ja käsitteiden työkalumaista luonnetta ihmisen maailmassa pärjäämisen välineinä. Sanastot eivät siis ole tarkempia tai vähemmän tarkkoja kuvauksia todellisuudesta, vaan kyse on ennen kaikkea niiden hyödyllisyydestä, siitä kuinka hyvin tietyt sanastot auttavat sanaston käyttäjää toimimaan maailmassa. Rortyn näkemys tieteellisestä ja käsitteellisestä muutoksesta on evolutionäärinen. Samalla tavoin kuin tietyn biologisen lajin voitto tietystä toisesta lajista määrittää biologista evoluutioita, myös kielen ja uskomusten kehitys voidaan ymmärtää taistelun sosiaalisesta tilasta voittaneina, kopioituneina ja kulttuurisen evoluution myötä muuttuneina ja muuntautuneina ideoina. Tällöin nämä kummatkin evoluution muodot tulee nähdä prosessina, jossa uudet elämänmuodot tappavat vanhoja muotoja – ei siksi, että olisi olemassa jokin korkeampi, universaali tarkoitus, vaan sokean sattuman kautta.

Tämän analogian avulla kieli voidaan ymmärtää joukkona muuttuvia, yhteisöllisen keskustelun avulla luotuja historiallisia ja hetkittäisiä puhetapoja ja sanastoja. Samalla käsitteellisessä muutoksessa on kyse kontingenttien sattumien ketjuuntumisesta. Kontingenssi tässä tarkoittaa ideaa, jonka mukaan ”asiat olisivat voineet olla toisin”; siis se on vastakkainen ajatuksille ”välttämättömästä”, ”luonnollises-

ta” tai ”ehdottomasta”. Tästä ajatuksesta seuraa, että poliittisten käsitteiden ja uskomusten kehitys ja muutos on mahdollista, ja aivan erityisesti sitä, että poliittisten käsitteiden kehityksellä ei ole mitään ihmisen toiminnasta irrallista suuntaa. Tämä heijastelee pragmatistiselle ajattelulle yleisesti olennaista sosiaalisen kehityksen ja muutoksen ideaa.

Uskomusten sosiologinen oikeuttaminen tarkoittaa käytännössä sitä, että käsitteellisessä muutoksessa on lopulta kyse vahvasti kulttuurisista ja poliittisista väittämistä siitä, miten ihmiselämää ja yhteisöjä tulisi järjestää. Tämä tarkoittaa luonnollisesti samalla sitä, että ”totuudet” syntyvät implisiittisen tai eksplisiittisen poliittisen toiminnan kautta, ja että totuuksien, sanastojen ja käsitteiden määrittelyssä on aina kyse vallan käytöstä, toisen arvon voitosta suhteessa toiseen. Tästä luonnollisesti seuraa se, että valinta käyttää tiettyä teoreettista sanastoa tietyllä tavalla johtaa monesti ristiriitoihin, sillä kaikkien ihmisten jakamaa sanastoa on mahdotonta löytää.

Tällä ristiriitojen mahdollisuudella on huomattavia seurauksia minkä tahansa tieteenalan itsekuvalle. Teoriat voivat olla toisilleen yhteensopimattomia kahdella tasolla. Ensinnäkin ontologisella tasolla, joka tarkoittaa, että ei ole olemassa kaikkien jakamia tarkastelun yksikköjä, ja toiseksi epistemologisella tasolla, joka tarkoittaa, että ei ole olemassa kaikkien jakamaa tutkimuksen ja tiedontuottamisen tapaa. Yleistäen ristiriidat tarkoittavat kommunikaation katkosta, joka johtuu siitä, että eri uskomusjärjestelmien tai teorioiden parissa työskentelevät ihmiset käyttävät eri uskomuksia eri tavoin ja täten myös hahmottavat maailmaa eri tavoilla.

Esimerkiksi jos tieteellisen tutkimuksen tavoitteena on selvittää kylmän sodan loppumisen syitä, painotamme ja oletamme erilaisia ontologisia entiteettejä käytettäessä eri teoreettisia viitekehyksiä. Ulkoinen todellisuus rakentuu eri elementeistä, ja ulkoisessa todellisuudessa vaikuttavat kausaalisuhteet saavat eri merkityksen käytettäessä esimerkiksi klassisen poliittisen realismin kieltä kuin vaikkapa feministisen teorian kieltä, tai rauhantutkimuksellista kieltä ennemmin kuin vaikkapa poliittisen taloustieteen kieltä. Tässä tilanteessa on vaikea arvottaa, minkä tutkimuksellisen viitekehyksen mahdollistama tieteellinen ontologia tunkeutuu totuudenkaltaisemmin ulkoisen todellisuuden todellisiin mekanismeihin. Toisin sanoen teorioiden kesken ei ole löydettävissä niiden kaikkien jakamaa algoritmia, joka ratkaisisi teorioiden välisen ristiriidan ja antai-

si ikään kuin luonnollisen ja varman kanavan tarkasteltavaan kohteeseen. Tällöin sama ilmiö on mahdollista selittää toisilleen ristiriitaisilla mutta empiirisesti yhtä päteville teorioilla. Teorioiden poliittinen ”tulkinnanomaisuus” tarkoittaa samalla sitä, että teoria ei ole rationaalisuutta heijastava maailman peilaaja.

On tärkeää huomata, ettei tästä seuraa kaiken mahdollisen äärirelativistinen hyväksyminen, tai etteikö meillä käytännössä olisi sosiaalisia ja kulttuurisia mahdollisuuksia arvottaa teorioita. Tämä ajatus tuo mukanaan ainoastaan sen havainnon, että tutkijoilla ei voi olla muuta kriteeriä väitelauseiden arvioimiseen kuin keskusteleva tieteellinen yhteisö, jonka edessä väitteitä esitetään ja joka arvioi väitteiden hyväksyttävyyttä. Tällöin myös rationaalisen tieteen kriteerien täytyy olla löydettävissä vain ja ainoastaan sosiaalisissa ja normatiivisissa uskomuksissa suhteessa eettiseen ja tehokkaaseen tieteen tekemiseen.

Tästä näkökulmasta esitän, että politiikan tutkimuksen sanastoissa on lopulta kyse siitä, minkä tutkimusyhteisö näkee hyödylliseksi, mikä toimii tietyssä kontekstissa maailman kuvaajana, mikä kahlitsee maailman kausaaliteettia tietyistä näkökulmista paremmin, mikä on tutkimusyhteisölle parempi määritelmä jostain kyseisestä aiheesta tai kokonaisuudesta. Pragmatistisesti nähtynä ei ole löydettävissä sanastoja, joilla luonto ”haluaa tulla” kuvattuihin ja jotka sopivat universumin olemukseen samalla tavalla kuin avain sopii lukkoon. Sen sijaan tieteellisissä väitelauseissa on kyse omaan aikaamme, omiin muuttuviin tarkoituseriimme ja omaan maailmankatsomukseemme mahdollisimman hyvin sopivista käsitteistä, määritelmistä, sanastoista ja teorioista. Kyse on siis etnosentristisestä ja normatiivisesta vallinnasta ja sosiaalistumisesta tiettyihin sanastoihin ja uskomuksiin.

Tässä valossa myös teoria tai jopa tieteenala on hyvä nähdä erityisenä tuttua käytäntönä. Rortylaisesta näkökulmasta teorioiden asema pohjautuu ainoastaan siihen, että ne ovat konkreettisesti ja selkeästi hyödyllisiä monille ihmisille, sekä siihen, että ne sopivat laajemmin siihen kontekstiin, kieliin, jossa tutkimusta tehdään. Ne siis muodostavat suhteellisen koherentin ja suhteellisen tutun uskomusten verkon.

Tällöin uskomukset ovat oikeutettuja, jos ne eivät näytä laajemman keskustelun ja käytännön kokeilun tuloksena vaativan lisäoikeutusta; toisaalta uskomuk-

sia tulee pyrkiä parantamaan, jos ne tuntuvat riittämättömiltä. Toisin sanoen vaikka absoluuttinen tieto onkin saavuttamattomissa, voidaan tiettyssä yhteisössä tietynä aikana saavuttaa suhteellisen yleisesti hyväksytyjä, mutta ei ikuisia ja muuttumattomia, periaatteita ja tulkintoja. Tällöin tutkimusyhteisölle on tärkeintä tiedostaa tiedon ja totuuden suhteellisuus, muuttuvaisuus ja erehtyväisyys.

Metateoreettisten sitoumusten aksiologiset seuraukset

Monien metateoreettisten lähtökohtien kautta voidaan tuottaa empiiristä ja käytännöllistä politiikan tutkimusta. Ongelma teoriavalinnassa ei usein ole niinkään käytännöllisen empiirisen politiikan tutkimuksen tasolla, vaan toisella, metateorian tasolla, sillä minkä tahansa metateorian ”metafyysisten sitoumusten” hyväksymisellä voi olla huomattavia seurauksia tieteelliselle toimintakulttuurille.

Ne metateoreettiset viitekehukset, jotka nojaavat liian optimistiseen näkemykseen mahdollisuudesta päästä käsiksi ulkoiseen todellisuuteen tieteellisten väitteiden viimeisenä mittapuuna, ovat potentiaalisesti vaarallisia, sillä niiden mahdollisesti mukanaan tuoma ”totuuspuhe” voi tuoda mukanaan myös yhteiskuntatieteille ongelmallisia kulttuurisen konservatismiin aineksia niiden pyrkiessä antamaan viimeisen ja lopullisen sanan tutkittavasta asiasta tai ilmiöstä.

Perimmäinen ongelma esimerkiksi tieteellisessä realismissa on realistisesta ontologiasta juontuva pyrkimys ”totuudenkaltaisuuteen” ja pyrkimys kehittää tähän missioon uusia keinoja ja uutta sanastoa. Ajatus totuudenkaltaisuudesta saattaa johtaa yhteiskuntatieteilijät ajattelemaan, että jos ulkoinen todellisuus on tietyllä tavalla ja yhteiskuntatieteiden tehtävä on antaa tästä olemisen tavasta mahdollisimman tarkka eli totuudenmukainen kuvaus, on myös loogista ajatella, että on olemassa tietty metodi, jota seuraten ulkoinen todellisuus voidaan löytää parhaiten. Lopputuloksena tässäkin suhteessa on mahdollisuus metodologisen työkalupakkimme tarpeetomaan kuihduttamiseen.

Esitän väitöskirjassani, että lopulta pragmatismiin hyödyntäminen politiikan tutkimuksen yleisenä metateoreettisena viitekehysenä voisi olla hyödyllistä sen puollettavien aksiologisten, tieteentekemisen kulttuuriin liittyvien seurausten vuoksi.

Politiikan tutkimuksen tiedeyhteisön ei tulisi puoltaa edes pientä mahdollisuutta kulttuuriselle tai tieteelliselle konservatismille, johon sekä positivistis-empiristinen kuin myös realistinen lähtökohta helposti johtaa. Tässä mielessä pragmatismi parhaimmillaan toimii metateoreettisena turvaverkkona tämänkaltaista asennetta vastaan, sillä se hyväksyy epistemologisen relativismin kokonaisuudessaan yhteiskuntatieteitä leimaavaksi lähtökohdaksi. Jälleen kerran tämä ei ole äärirelativismia, vaan siinä on kyse oman tiedollisen rajallisuutensa tunnustamisesta, dogmatismien kieltämisestä ja porttien avaamisesta erilaisuudelle ja vaihtoehtoille näkemyksille.

Uuspragmatismi ja politiikan tutkimus

Miten siis politiikan tutkimus tulisi nähdä? Edellä sanotun valossa voidaan todeta, että ei ole olemassa mitään sellaista kuin ”politiikan tutkimus” varmana, itsestään selvänä ja muuttumattomana struktuurina, eikä ”politiikan tutkijalla” tällöin ole – eikä pidäkään olla – mitään välttämätöntä tapaa tehdä politiikan tutkimusta. Tästä huolimatta on olemassa ”politiikan tutkimuksen tieteenala”, jos sen oletetaan pragmaattisesti tarkoittavan joukkoa yhteisöllisen keskustelun avulla luotuja puhetapoja ja sanastoja, jotka ovat hyödyllisiä ihmisten pärjäämiselle maailmassa, mutta jotka luonnollisesti heijastelevat vallankäyttöä, valintaa puhua maailmasta tietyllä tavalla.

Tästä näkökulmasta politiikan tutkijan tavoitteena ei voi olla totuus, vaan ”vain” tietyllä hetkellä, tiettyssä tilanteessa mahdollisen hyvin toimiva uskomus, ”jokin johon on hyvä uskoa”. Tämä ”hyvä” ei voi tarkoittaa muuta kuin ”suotavuutta” – suotavuutta tietyn yhteisön silmissä. Tämä tarkoittaa puolestaan sitä, että politiikan tutkimuksen ei pidä yrittää löytää mitään lopullista ratkaisua, yhtä selkeää algoritmia ratkaisemaan elämämme ongelmat. Rortylaisesta näkökulmasta tiedeyhteisön tulisi olla ennemmin erilaisten teorioiden vilkas basaari kuin homogeneeninen herraklubi.

Samalla tutkimuksen lopputulos ei ole totuus, jonka saavutettuaamme voimme vihdoin rentoutua ja lopettaa keskustelun. Päinvastoin tiede tulee aina tuottamaan rajuja kamppailuja vaihtoehtoisten teorioiden, liikkeiden ja koulukuntien välillä. Tieteellisissä läpimurroissa ei ole kyse sen päättämisestä, mikä vaihtoehtoista hypoteeseista on oikea, vaan ennen kaikkea sen sanaston ja jargonin valinnasta,

jossa näitä hypoteeseja alun alkaen muotoillaan. Toisin sanoen politiikan tutkimuksen toisilleen vastakkaisten teorioiden ja teoreettisten lähtökohtien välisessä kiistassa ei ole kyse kilpailevista teorioista, vaan siinä on kyse kilpailevista kuvista ja perspektiiveistä. Olennaisinta tässä on, että maailman voi kuvata monilla tavoilla ja monista eri perspektiiveistä, ja nämä kuvat tai perspektiivit ovat loogisesti teorioidemme edeltäviä.

Tästä näkökulmasta käsin politiikan tutkijan ja politiikan tutkimuksen tieteenalan keskeinen tehtä-

vä onkin totuuden etsimisen sijaan ennen kaikkea kriittisen tieteellisen keskustelun ja käsitteellisen evoluution jatkaminen. Samalla politiikan tutkimuksen tieteenalan itsekuva tulisi nähdä avoimena ja dynaamisena, tarpeen mukaan muuttuvana teorioiden kokoelmana, joka lähtökohtaisesti hyväksyy politiikan tutkimuksen tieteenalan teorioiden pluralismin. Tässä mielessä tieteellinen vapaus on kaikkein tärkein oikeutemme ja velvollisuutemme: jos pidämme huolta vapaudesta, totuus pitää huolta itsestään.